

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.56>**О. О. Сербін***здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»**Академії Державної пенітенціарної служби**orcid.org/0000-0002-0357-3387*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВТЕЧ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті подано кримінально-правову характеристику складу злочину, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення втечі з місць позбавлення волі відповідно до положень Кримінального кодексу України. Визначено, що втеча з місць позбавлення волі полягає у самовільному, незаконному залишенні засудженим місця позбавлення волі. Задля усунення розбіжностей щодо розуміння термінів «місце несвободи» та «місце позбавлення волі» проведено розмежування цих понять відповідно до положень вітчизняного та міжнародного законодавств.

Виокремлено елементи складу злочину, передбаченого ст. 393 КК України, зокрема: об'єкт посягання, як основний безпосередній, так і додатковий безпосередній; дії, що характеризують об'єктивну сторону вчинюваного кримінального правопорушення; суб'єкта та суб'єктивну сторону.

У процесі аналізу елементів складу злочину вказано на наявність проблемних питань у частині визначення суб'єкта кримінального правопорушення; з'ясовано, що цей вид протиправного діяння може бути вчинений у стані крайньої необхідності. На підставі цього визначено, що особа, яка вчинила втечу у стані крайньої необхідності, не підлягає кримінальній відповідальності за умови заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам інших осіб з метою відвернення небезпеки, яка загрожує засудженому та його правам. Виокремлено основні ознаки виникнення такого стану, зокрема: дії механізмів (проведення пострілів з артилерійської гармати) та протиправні дії інших людей (терористів у зоні АТО).

Доведено, що за особливостями об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення втеча з місць позбавлення волі є триваючим злочином. Зазначено, що визнання злочину триваючим впливає на обрахунок строків давності та враховується під час застосування амністії. З'ясовано період, з якого втеча вважається вчиненою. Доведено, що втечі з місць позбавлення волі притаманні стадії як готування, так і замаху.

Також піддано критиці твердження про те, що мотив як ознака суб'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення під час кваліфікації діяння значення не має. Визначено, що саме мотив вчинення злочинного діяння вказує на наявність факту вчинення кримінального правопорушення у виді втечі з місць позбавлення волі, а не порушення режиму відбування покарання у виді позбавлення волі.

У результаті аналізу наукових праць, як зарубіжних, так і вітчизняних, запропоновано власну видову класифікацію втеч з місць позбавлення волі з урахуванням наявності тих чи інших кваліфікуючих ознак складу злочину.

Ключові слова: втеча, місця позбавлення волі, засуджений, ухилення від відбування покарання, кримінальне правопорушення.

Serbin O. O. CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION OF ESCAPES FROM PRISONS

The article considers the criminal and legal characteristics of the crime that provides for criminal liability for escape from prisons according to the provisions of the Criminal Code of Ukraine. It has been determined that escape from prisons consists in convict's unauthorized, illegal leaving of a place of imprisonment. In order to eliminate differences in the understanding of the terms "place of imprisonment" and "prison", a distinction of these concepts in accordance with the provisions of domestic and international law was made.

Elements of the structure a crime provided by the Article 393 of the Criminal Code of Ukraine, in particular: the object of encroachment, both the main direct and additional direct; actions that characterize the objective side of the committed criminal offense; subject and the subjective side were determined.

In the process of analysis of the elements of the crime indicated the presence of problematic issues in terms of determining the subject of a criminal offense; was indicated it was found that this type of illegal act could be committed in a state of extreme necessity. Based on this, it was determined that a person who escaped in a state of extreme necessity was not subject to criminal liability, provided that the law enforcement interests of others were harmed in order to avert the danger that threatens a convict and his rights. The main signs of such situation were singled out, in particular: actions of mechanisms (shots from an artillery cannon) and illegal actions of other people (terrorists in the anti-terrorist operation zone).

It has been proved that escaping from prisons of imprisonment is a continuing crime due to the peculiarity of the objective side of the criminal offense. It is noted that the recognition of the crime as ongoing affects the calculation of the statute of limitations and is taken into account when applying the amnesty. The period from which the escape is considered to be complete has been determined. It is proved that escapes from prisons are inherent in the stages of both preparation and assassination.

Also, the statement that the motive as a sign of the subjective side of the investigated composition of a criminal offense in the qualification of the act are irrelevant was criticized. It is determined that the motive for committing a criminal act indicates the existence of the fact of committing a criminal offense in the form of escape from places of imprisonment, and not a violation of the regime of serving a sentence in the form of imprisonment.

As a result of the analysis of scientific works, both foreign and domestic perpetrators, their own species classification of escapes from places of imprisonment is proposed, taking into account the presence of certain qualifying features of the crime.

Key words: escape, prisons, convict, evasion of punishment, criminal offense.

Постановка проблеми. У статті 50 КК України визначена мета покарання, яка, окрім кари за вчинений злочин, містить ще такі складники, як виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Безперечно, призначене вироком суду покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння повинне бути виконане відповідними органами повною мірою. Будь-які намагання засудженого уникнути покарання – втекти з установи виконання покарань, тобто ухилитися від його відбування, – негативно впливають на процес досягнення мети покарання та провокує виникнення нових кримінально-правових відносин, пов'язаних з вчиненням нового протиправного діяння, покарання за яке передбачене ст. 393 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження зазначених проблем стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права. Зокрема, у своїй праці «Втеча в'язнів з місць несвободи» (2015 р.) О.О. Некрасов, О.В. Ведмідський, А.І. Богатирьов розкрили сутність кримінальної відповідальності за кваліфіковані види втечі з місця позбавлення волі або з-під варти та провели міжгалузеве дослідження інституту втечі з місць несвободи. Також у 2013 р. вийшов друком навчальний посібник «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань (пенітенціарна кримінологія)» за редакцією О.М. Джужі, написаний авторським колективом Національної академії внутрішніх справ, у якому досліджено тенденції та закономірності пенітенціарної злочинності в Україні за роки незалежності та здійснено кримінологічний аналіз пенітенціарної злочинності загалом та окремих видів злочинів і особи злочинця зокрема. У 1996 р. вийшла праця В.Б. Васильця «Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудових установ», що стала одним із перших досліджень за часів незалежної України. Необхідно зазначити, що інститут втечі з місць позбавлення волі неодноразово досліджувався як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Але, проводячи аналіз наукових праць із тематики дослідження, ми звернули увагу на те, що майже всі роботи, присвячені вивченню інституту втеч з установ виконання покарань (далі – УВП), представлені широкому загалу за часів радянської доби, а ті, що досліджувалися вже за часів незалежності, на жаль, не розкривають істинної суті цього протиправного явища, з огляду на зміни у суспільному житті, заполітизованість усіх сфер життя, у тому числі і державної кримінально-виконавчої системи, «застаріле» реформування системи некомпетентними «реформаторами», неготовність повною мірою

протистояти злочинному використанню новітніх інтернет-технологій, низький рівень оплати праці працівників органів та установ виконання покарань, що, як наслідок, провокує корумпованість системи. Своєю чергою тимчасове збагачення за рахунок легких та швидких грошей сприяє вчиненню втеч з УВП.

Безперечно, раніше проведені дослідження вагомі, проте вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення.

Метою та завданням статті є надання кримінально-правової характеристики складу злочину, що передбачає відповідальність за вчинення втеч з місць позбавлення волі. Основними завданнями, що сформовані нами відповідно до поставленої мети, є: розкриття змісту основних та факультативних елементів складу злочину, що вивчається; на основні аналізу кваліфікуючих ознак складу злочину, що передбачає відповідальність за вчинення втеч з місць позбавлення волі, розроблення їх видової класифікації; формування науково обґрунтованих висновків.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення такого протиправного явища, як втеча з місць позбавлення волі в Україні, варто зазначити, що цей вид кримінального правопорушення є найбільш небезпечним, оскільки такі дії завдають шкоди як інтересам правосуддя у частині забезпечення виконання вироку щодо засуджених до позбавлення волі, так і нормальній діяльності УВП (виправна колонія відповідного рівня безпеки, виховна колонія, слідчий ізолятор, арештний дім), на які покладено обов'язок запобігання будь-яким злочинним проявам з боку засуджених, а також провокують вчинення подібних дій іншими засудженими.

Одним із негативних факторів цього явища (втечі) є його непередбачуваність (напад на охорону, заволодіння зброєю, форменим одягом, документами, захоплення заручників, вбивство і так далі). Дії таких осіб (втікачів) зазвичай охоплюються декількома складами злочинів (сукупність злочинів), починаючи від крадіжки, незаконного заволодіння транспортним засобом і закінчуючи більш небезпечними правопорушеннями (вбивством, завданням тілесних ушкоджень тощо).

За особливістю об'єктивної сторони складу злочину втеча з місць позбавлення волі є тривалим злочином, що полягає у невиконанні особою певного тривалого обов'язку, покладеного відповідним актом компетентного органу під загрозою застосування покарання. Визнання злочину тривалим впливає на обрахунок строків давності та враховується під час застосування амністії.

Зазвичай втеча закінчується затриманням засудженого або його явкою з повинною.

Основним безпосереднім об'єктом злочину у виді втечі з місць позбавлення волі є суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність

УВП щодо покарань у виді позбавлення волі та арешту. Додатковим безпосереднім об'єктом – воля, безпека, недоторканість, здоров'я потерпілих, власність. Крім того, втеча з місць позбавлення волі дезорганізовує роботу не тільки УВП, а й органів Національної поліції, які беруть активну участь у пошуку та затриманні втікача, а отже, основним безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 393 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують обов'язковість виконання судових актів у питанні виконання покарання у виді позбавлення волі або арешту.

З об'єктивного боку втеча виражається у формі активної дії, спрямованої на самовільне, незаконне залишення засудженим місця позбавлення волі. Поняття «самовільне» нами тлумачиться як вчинення дії без відповідного на те дозволу, а «незаконне» – як відсутність законних підстав на вчинення такої дії. У цьому разі треба уточнити, що вважається втечею, а що ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення волі або арешту. Наприклад, пересування поза визначеним маршрутом засудженого, якому дозволено пересування без конвою до місця позбавлення волі, не є втечею за умови, якщо така особа не мала наміру ухилитися від відбування покарання. Такі дії особи кваліфікуються як порушення режиму відбування покарання з притягненням до дисциплінарної відповідальності. Також втечею необхідно вважати залишення місця тривалого побачення, однак неповернення з відпустки не є втечею, оскільки такі дії не містять ознак складу злочину, передбаченого ст. 393 КК України через відсутність таких ознак втечі, як самовільне та незаконне залишення місця позбавлення волі.

Втеча з місць позбавлення волі вважається вчиненою тоді, коли засуджений перетнув внутрішній периметр території місця позбавлення волі або арешту (УВП закритого чи відкритого типу, арештного дому) за наявності втрати повного контролю за такою особою плановою та екстреною вартою з переміщення засуджених (згідно з вимогами Наказу Міністерства юстиції України від 17.08.2018 № 48/5 ДСК «Про затвердження Інструкції з організації охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу»).

Ми підтримуємо думку, висловлену І.С. Власовим та І.М. Тяжковою, про те, що втечі також притаманні такі стадії, як готування та замах, хоча з об'єктивного боку втечу з місць позбавлення волі прийнято вважати злочином із формально-матеріальним складом [1, с. 39].

Залишається визначитися, що є місцем вчинення злочину «втеча з місць позбавлення волі». Так, у науково-практичному коментарі КК України зазначено, що місцем вчинення злочину є місце, де особа відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту [2, с. 958]. Факультатив-

ний Протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання містить визначення поняття місця несвободи. Визначення цього поняття є значно ширшим від поняття «місце позбавлення волі», оскільки до місць несвободи законодавець відносить лікарні, інтернати, притулки, спеціальні школи, училища, що не належать до системи кримінальної юстиції [3].

Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 393 КК України, характеризується прямим умислом. Тобто особа, яка вчиняє втечу, усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, розуміє, що вона самовільно та незаконно залишає місце позбавлення волі чи арешту та бажає їх вчинити, при цьому свідомо припускає настання кримінальної відповідальності за вчинення втечі та збільшення строку раніше призначеного виду кримінального покарання.

Якщо звернути увагу на діяння, що характеризує об'єктивний бік складу злочину, що передбачає відповідальність за ст. 393 КК України, то, на думку науковців, воно може виражатися тільки у формі активної дії, однак, на нашу думку, втеча з форми активної дії переходить у форму бездіяльності, а саме невиконання покладеного вироком суду обов'язку відбування покарання у виді позбавлення волі чи арешту. Проведений аналіз досліджуваного складу злочину дозволяє виокремити факультативну ознаку суб'єктивного боку – мету вчинення втечі з місць позбавлення волі, що полягає в ухиленні засудженого від відбування призначеного вироком суду виду кримінального покарання.

Якщо говорити про суб'єкта цього правопорушення, то відповідно до положень КК України ним може бути виключно фізична, осудна особа, яка досягла віку 16 років та щодо якої судом винесено вирок, що вступив у законну силу, про призначення покарання у виді позбавлення волі чи арешту. Але якщо місце позбавлення волі це і виховна колонія, де відбувають покарання особи, вік яких від 14 років, то у разі втечі з виховної колонії у віці до 16 років їхні дії не підпадають під кваліфікацію ст. 393 КК України і не є втечею з місця позбавлення волі, оскільки відсутній один із елементів досліджуваного складу кримінального правопорушення – суб'єкт. Тому з метою уникнення такої прогалини у законодавстві цілком виправданим буде до переліку статей, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України, додати статтю 393 КК України (втеча з місць позбавлення волі або з-під варти).

У процесі досліджуваного складу злочину визначено, що втеча з місць позбавлення волі не може бути ні дією, вчиненою у стані необхідної оборони, ні дією, вчиненою у стані крайньої необхідності.

Як приклад наведемо слова одного із засуджених – громадянина К., який відбував покарання у Єнакіївській ВК № 52, що знаходиться на непідконтрольній території у зоні антитерористичної операції (далі – АТО): «Я засуджений до довічного позбавлення волі, а у них за російським законодавством була смертна кара. І мені казали, що мене стратять, як тільки прийде «ДНР», бо я пожиттєво засуджений і до того ж із Західної України. Пощади таким не буде». Наступний приклад – статистичні дані щодо фактів руйнування приміщень УВП та загибелі людей (засуджених) від прямих артилерійських ударів (обстрілів), зокрема: 25 червня 2014 р. внаслідок обстрілу Кіровської ВК № 33 пошкоджено житлову зону; 22 липня 2014 р. внаслідок обстрілу Мічуринської ВК пошкоджено житлову та промислову зони, двоє засуджених загинуло та були поранені; 10 серпня 2014 р. внаслідок обстрілу Донецької ВК № 124 один засуджений загинув, 10 поранено, зруйновано барак та пошкоджено промислову зону (більше ста засуджених втекли); 21 серпня 2014 р. (Макіївська ВК № 32) – 4 засуджених загинули, 8 було поранено, зруйновано другий поверх житлової зони [4]. Виникає питання: чи визнавати дії засуджених у формі самовільного залишення місця позбавлення волі втечею, оскільки вони є правомірним заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам з метою усунення загрозливої небезпеки, якщо вона у цих обставинах не могла бути усунута іншими засобами і якщо за таких умов втеча з місця позбавлення волі є вимушеним, крайнім засобом усунення небезпеки життю та здоров'ю засудженого?

Провівши аналіз запропонованої класифікації втеч з місць позбавлення волі, особливості якої у своїх працях висвітлювали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (В.Є. Бурий, Є.А. Тимофеев, А.П. Стуканов, Ю.А. Балахонов, Н.П. Барабанов, В.П. Попов, А.І. Богатирьов, О.В. Ведмідський, О.О. Некрасов, О.Г. Колб), ми розробили найбільш прийнятну видову класифікацію, яка, на нашу думку, більш повно розкриває сутність цього явища залежно від наявності в діях особи факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину (спосіб, час, місце, знаряддя, засоби, обстановка вчинення дії).

Так, *залежно від ситуації, що склалася*, втечі з місць позбавлення волі поділяються на ситуаційні та втечі, що вимагають попередньої підготовки.

У разі ситуаційної втечі засуджений нашвидку реалізує свій умисел, скориставшись при цьому ситуацією, що склалася раптово, але є сприятливою для реалізації його протиправного наміру. Саме такий вид втечі найважче піддається профілактиці. Що стосується втечі, що вимагає попередньої підготовки, то сприятливі обставини для реалізації умислу засуджений створює сам. Відповідно, такий вид втечі вимагає часу, підго-

товки, ресурсів. В Україні, на жаль, відсутні статистичні дані щодо того, скільки ж часу витрачає засуджений на вчинення втечі. Прикладом можуть слугувати статистичні дані, що містяться у науковій літературі з пенітенціарної кримінології у Російській Федерації та вказують на те, що процес підготовки до втечі засудженим займає 22,2% – три доби, 8,7% – тридцять діб, 2,4% – більше місяця [5, с. 4].

Залежно від кількості учасників вчинення втечі поділяються на втечі, вчинені за попередньою змовою групою осіб, та одиночні втечі.

Відповідно, втечі, вчинені групою осіб, зазвичай пов'язані з діями, що дезорганізують роботу УВП. Цей вид втечі не вимагає тривалої підготовки, однак відмінною її рисою є постійне перебування учасників злочинної групи у критичному психологічному стані від моменту виникнення умислу до вчинення правопорушення. Усе це пов'язано передусім із необхідністю конспірації та високим ступенем ризику, що провокує агресивність та дратівливість. У цьому разі саме психолог УВП може своєчасно сигналізувати про злочин, що готується.

Одиночні втечі зазвичай вчиняються після тривалої підготовки, нерідко за участю або за допомогою сторонніх осіб (працівників УВП, осіб, які перебувають на волі). Кримінологічна характеристика умов вчинення засудженим одиночних втеч вказує на те, що, готуючись до втечі, засуджений заготовляє продукти харчування, гроші, одяг, заточки, ножі, крюки, використовує схованки, вчиняє підпали, використовує різні комунікації.

Залежно від способу вчинення втечі поділяються на втечі без застосування зброї та втечі, що створюють реальну небезпеку для життя чи здоров'я потерпілого (наприклад, втеча, вчинена шляхом заволодіння зброєю; втеча, вчинена з використанням зброї; втеча, вчинена з використанням вибухових речовин; втеча, вчинена з використанням отруйних речовин). Вчинення втечі з використанням зброї є найбільш небезпечним, оскільки зазвичай супроводжується вчиненням нападів на персонал УВП, а в деяких випадках із захопленням заручників.

Залежно від наявності факту застосування насильства втечі поділяються на втечі, вчинені із застосуванням насильства; втечі, вчинені із погрозою застосування насильства; втечі, вчинені без застосування насильства та погроз його застосування. В одних випадках засуджений планує на стадії підготовки вчинення насильства, натомість в інших застосовує насильство для подолання тих обставин, що заважають вчиненню втечі.

Також вирізняють втечі, вчинені іншим небезпечним способом, тобто втечі, вчинені шляхом підкопу, затоплення, з використанням підземних комунікацій, втечі, вчинені з пошкодженням

інженерно-технічних засобів, втечі, вчинені із застосуванням інших засобів.

Висновки. Отже, необхідно зазначити, що наше дослідження спрямоване на вивчення основних елементів складу злочину, що передбачає відповідальність за вчинення втечі з місць позбавлення волі, з метою використання окресленого матеріалу у подальшій науковій роботі задля вироблення дієвого механізму запобігання втечам з місць позбавлення волі засудженими як до позбавлення волі, так і до покарання у виді арешту.

Література

1. Власов И.С. Ответственность за преступления против правосудия. Москва : Юрид. лит., 1968. 136 с.
2. Джужа О.М., Савченко А.В., Черней В.В. Научково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ : Юрінком Інтер. 2015. 1064 с.

3. Андрій Черноусов. Місця несвободи vs. Місця позбавлення волі. URL: www.khistr.kharkov.ua (дата звернення 22.06.2020).

4. Захаров Є.Ю., Мельник Н.М. Права позбавлених волі, які утримуються під вартою в ОРДЛО. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 80 с. URL: <http://khpg.org/files/docs/1539109440.pdf> (дата звернення 22.06.2020).

5. Барабанов П.Л., Понкратов В.А. Организация индивидуальной профилактики побегов из исправительных учреждений и следственных изоляторов. *Преступление и наказание*. 2004. № 1. С. 3–6.

6. Богатирьов А.І., Ведмідський О.В., Некрасов О.О. Втеча в'язнів з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія. Київ : ВД «Дакор». 2015. 228 с.

7. Джужа О.М. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник. Київ : НАВС, 2013. 620 с.